

جنگ نکاری

(زیبایی‌شناسی و معناشناسی نامه‌های رزمندگان ایرانی جنگ ایران و

عراق)

طیبه عزت‌اللهی نژاد^۱

چکیده

جنگ ایران و عراق در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ آغاز شد. این جنگ به ادعان مفسرین و محققان، جدی‌ترین و سخت‌ترین جنگ از زمان جنگ جهانی بود و از همین منظر یکی از ترسناک‌ترین جنگ‌های فرسایشی در دوران معاصر و طولانی‌ترین آن‌ها در تاریخ کشورهای جهان سوم به‌شمار می‌آید. نامه‌های رزمندگان در مقاطع مختلف جنگ، یکی از مهم‌ترین اسناد به‌جامانده است. علی‌رغم ویژگی‌ها و ساختار منحصر به فرد این جنگ، در ایران در این زمینه مطالعاتی گسترده انجام نشده، به‌ویژه آنکه در حوزه انسان‌شناسی هنر، مطالعه‌ای بر نامه‌های رزمندگان صورت نگرفته است. از همین روی در این مقاله، ابعاد زیبایی‌شناسی و معناشناسی نامه‌های رزمندگان از منظر انسان‌شناسی هنر مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. پرسش اصلی: نامه‌ها و پاکت‌نامه‌های رزمندگان در دوران جنگ چه ابعاد زیبایی‌شناسی و معناشناختی‌ای دارند؟ بیش از ۵۰ نامه از رزمندگان، متعلق به آرشیو نگارنده در مقاطع مختلف جنگ مطالعه شدند. یافته‌ها نشان می‌دهد که بعد زیبایی‌شناسی تصاویر و نوشتارهای چاپی نامه‌ها در راستای تولید و بازتولید گفتمان غالب جنگ است که اغلب نمایشی از هویت‌های مکانی، دینی، سیاسی و ملی‌اند. معناشناسی تصاویر و نوشتارها نشان می‌دهد که گفتمان غالب جنگ، توجه خاصی به هویت دینی دارد و همچنین تلاش برای ایجاد همذات‌پنداری با وقایع صدر اسلام به‌ویژه جنگ‌های آن دوران با جنگ ایران و عراق در ابعاد زیبایی‌شناسی و معناشناسی نامه‌ها مشهود است. گفتمان غالب من و دیگری در معناشناسی متن و نوشتار نامه‌های رزمندگان به دو قطب مخالف من مسلمان و دیگری، دشمن کافر، در حال تولید و بازتولید است.

واژگان کلیدی: انسان‌شناسی هنر، زیبایی‌شناسی، معناشناسی، جنگ ایران و عراق، نامه رزمندگان

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۹/۲۲ تاریخ پذیرش: ۹۹/۱۱/۰۸

۱ دکتری پژوهش هنر (عضو هیئت علمی پژوهشکده هنر پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات)

مقدمه

جنگ یکی از پیچیده‌ترین پدیده‌های اجتماعی است که پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن در جوامع برجای می‌ماند. جنگ ایران و عراق در ۲۲ سپتامبر سال ۱۹۸۰ مصادف با ۳۱ شهریور ۱۳۵۹، با تهاجم سراسری عراق به خاک ایران آغاز شد و تا سال ۱۹۸۷ ادامه یافت، به اذعان مفسران، این جنگ، دومین جنگ طولانی جهان در قرن بیستم پس از جنگ ویتنام بود (صادقی یکتا، ۱۳۸۲: ۹۶) و همچنین آن را یکی از ترسناک‌ترین جنگ‌های فرسایشی در دوران معاصر و طولانی‌ترین آن‌ها در تاریخ کشورهای جهان سوم دانسته‌اند. برخی دیگر از تحلیلگران نظامی و استراتژیک نیز بر این باورند که به‌طور کلی جنگ ایران و عراق، جنگی متعارف و معمول نبوده است و از بسیاری جهات می‌توان از آن به‌عنوان «جنگ جهانی سوم» نام برد. تاریخ‌نگاری جنگ ایران و عراق در غرب، اندکی پس از آغاز این نبرد، مورد اهتمام کارشناسان و استراتژیست‌های غربی قرار گرفت و تا امروز با دستاوردهایی قابل تأمل، شامل بیش از ۶۰ کتاب و صدها مقاله و سخنرانی ادامه یافت و بر همین اساس پس از گذشت چهار دهه، تاریخ‌نگاری جنگ ایران و عراق در غرب و آثار متعددی چاپ شد (شمشیرگرها، ۱۳۹۶: ۱۰۹) و این در حالی است که مطالعات گسترده‌ای از منظرهای مختلف در ایران انجام نشده و علی‌رغم وجود اسناد مکتوب و غیرمکتوب فراوان از دوران جنگ خلا مطالعاتی وجود دارد. یکی از مهم‌ترین منابع مطالعاتی که کمتر مورد توجه قرار گرفته، نامه‌های رزمندگان در مقاطع مختلف جنگ است، به همین دلیل در این مقاله سعی شده با رویکردی انسان‌شناسانه، هنر ابعاد زیبایی‌شناسی و معناشناسی نامه‌های رزمندگان مورد مطالعه و بررسی قرار گیرند.

طرح مسئله

رزمندگان به‌عنوان مهم‌ترین مؤلفه اجرایی ساختار و اهداف جنگ‌اند و با بازخوانی اسناد آن‌ها می‌توان به برخی از ساختارهای شاکله جنگ پی برد. پس از انجام بررسی منابع و اسناد مطالعاتی، خلاء و فقدان مطالعات انسان‌شناسی هنر نامه‌های رزمندگان دوران جنگ بسیار محسوس بود، از همین روی در این مقاله بدین حوزه پرداخته شد. جامعه آماری این مقاله شامل بیش از ۵۰ نامه از آرشیو شخصی محقق است. در مطالعات انسان‌شناسانه هنر، اساساً هنر

محصولی فرهنگی- اجتماعی است که بر اساس ادراکات و انگیزش‌های جامعه شکل می‌گیرد، بر همین اساس انسان‌شناسان هنر بر چهار بعد پژوهشی و مفهوم‌پردازی نظری تمرکز دارند، زیبایی‌شناسی، معناشناسی، کارکرد و عاطفی، در بعد زیبایی‌شناسی، ارزش‌های جمعی جامعه، نقش مهمی در شکل‌گیری آثار دارند و از سویی دیگر ویژگی‌های فیزیکی و غیرفیزیکی آثار بر حواس انسان‌ها تأثیر می‌گذارند. در بعد معناشناسی، بیشتر به خلق معنا توجه می‌شود و هنر، وسیله‌ای برای انتقال پیام نامه‌های رزمندگان، حاوی تصاویر و نوشتارهایی چاپی‌اند که این مؤلف‌مؤلفه‌ها نشئت گرفته از ساختار و ارزش‌های جمعی جامعه به‌ویژه در دوران جنگ است. از همین روی پرسش اصلی مطرح شده این است که نامه‌های رزمندگان در دوران جنگ، چه ابعاد زیبایی‌شناسی و معناشناسی‌ای دارند؟

روش تحقیق

روش تحقیق مورد استفاده در این مقاله توصیفی- تحلیلی است و داده‌های مورد نظر مقاله از طریق روش‌های کتابخانه‌ای و اسنادی جمع‌آوری شده‌اند. اسناد مطالعاتی با استفاده از نظریات انسان‌شناسی هنر به‌صورت کیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند.

انسان‌شناسی هنر

پس از گذشت بیش از یک قرن، اغلب مباحث انسان‌شناسی، محدود به حیطه دین و تعاریفش بود؛ علاوه بر آن موضوعاتی همچون سحر، جادو، خویشاوندی، جنسیت، حقوق و اقتصاد نیز مورد توجه قرار می‌گرفت، اما هنر و مباحث مرتبط با آن در مطالعات انسان‌شناسی حضوری پویا نداشت. در قرن نوزدهم، جامعه علمی اروپا، هنر را مانند دین، مزیتی برتر و نشانی از تمدن پیشرفته در جوامع می‌دانست، از همین روی هنر و دین در فرهنگ اروپایی، نشانی از قرارگیری در پله‌های بالاتری از نردبان تطور (تکامل) و پیشرفت بود و این دو مؤلفه باعث تمایز و برتری جامعه اروپایی و معیار عقب‌ماندگی جوامع دیگر به‌شمار می‌رفت (مورفی و پرکینز، ۲۰۰۶: ۱). این در حالی است که پیش از رنسانس، نگارش موضوعات هنری در اروپا اهمیت چندانی نداشت (بورکه، ۱۹۹۷: ۷)، اما پس از رنسانس تحولات چشمگیری در حوزه هنر رخ داد و این امر باعث شکل‌گیری نگرشی موسوم به برتری جامعه اروپایی نسبت به دیگر جوامع شد، که بعدها این دیدگاه بر مطالعات انسان‌شناسان تأثیرگذار بود. هنر جوامع غیرغربی برای پیشگامان

غربی که نخستین بار آن را می‌دیدند، بیشتر جنبه کنجکاوانه داشت (فریث، ۱۹۷۳: ۷). به مرور زمان مطالعاتی در حوزه هنر در انسان‌شناسی شکل گرفت، در واقع انسان‌شناسی هنر، اساساً متمرکز بر هنرهای تجسمی در جوامع کوچک مقیاس و سنتی بود و هنر را محصولی فرهنگی-اجتماعی می‌دانست که بر اساس ادراکات و انگیزش‌های بومی شکل می‌گیرد. از این رو همواره انسان‌شناسان تأکید دارند که نمی‌توان با ذهن ملهم از نظریات جوامع دیگر در خصوص هنر و زیبایی‌شناسی به سوی بررسی هنر فرهنگ‌های مختلف رفت، چراکه تعریف، ویژگی‌ها و کارکردهای هنر در هر جامعه‌ای می‌تواند متفاوت از جوامع دیگر باشد. انسان‌شناسان هنر بر چهار بعد پژوهشی و مفهوم‌پردازی نظری تمرکز دارند:

۱. بعد زیبایی‌شناختی^۱ بیشتر به تأثیر ویژگی‌های فیزیکی و غیر فیزیکی آثار بر حواس انسان توجه دارد (مورفی، ۱۹۸۹: ۳۶-۳۸).

۲. بعد معناشناختی^۲ که بیشتر به خلق معنا توسط آثار تأکید تأکید دارد و انسان‌شناسانی چون «آنتونی فورگ»^۳ (۱۹۹۱-۱۹۲۹) انسان‌شناس انگلیسی و «نانسی مان»^۴ (-۱۹۶۱) انسان‌شناس استرالیایی معتقدند که هنر، وسیله ارتباطی حامل پیام‌هایی برای اعضای جامعه است (۱۹۶۶؛ ۱۹۷۳).

۳. بعد عاملیتی^۵ به بعد کاربردی و عملکرد آثار هنری توجه می‌کند که در این میان می‌توان به آلفرد جِل^۶ انسان‌شناس انگلیسی به‌عنوان بنیان‌گذار تحلیل بعد عاملیتی از هنر اشاره کرد که معتقد بود، باید در بررسی هنر، اشیاء را به‌مثابه اشخاص قلمداد کرد. لذا شیء همچون یک فرد وارد روابط و شبکه‌های اجتماعی شده و به همین دلیل تأثیرگذار است (جِل، ۱۹۹۸: ۲۹).

۴. بعد عاطفی^۷ به نقش رابط هنر با حس‌ها می‌پردازد، همانند «پل سللیتو»^۸ انسان‌شناس انگلیسی (۱۹۸۰؛ ۱۹۹۵) که معتقد است، در تحلیل هنر باید به تأثیر عاطفی و هیجانی آن

1 Aesthetics

2 Semantic

3 Anthony Forge

4 Nancy D. Munn

5 Agentive

6 Alfred Gell

7 Affective

8 Paul Sillitoe

توجه ویژه‌ای داشت. این قدرت برانگیزانندگی هنر است که حجم عظیمی از فعالیت و انرژی برای تولید و نمایش آن صرف می‌شود (سلیتو، ۱۹۸۸: ۳۱۵-۳۱۶). در کنار این تحلیل‌ها و مفهوم‌پردازی‌های نظری در ابعاد مختلف هنر، یکی از مهم‌ترین دستاورد نظری انسان‌شناسی هنر، توسط نانسی مان انسان‌شناس استرالیایی (۱۹۸۶) به دست آمد که هنر با فرآیند خلق ارزش درگیر است (مان، ۱۹۸۶: ۲۱۲) (همچنین نک. مورفی ۲۰۰۷).

جنگ ایران و عراق

جنگ یکی از پیچیده‌ترین پدیده‌های اجتماعی است که به دلیل ماهیت، اهداف و ابعاد آن، پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی غیرقابل پیش‌بینی‌ای در جوامع درگیر با آن برجای می‌گذارد. جامعه در زمان جنگ و پس از آن، مستقیم یا غیر مستقیم با پیامدهای جنگ روبروست (کارکنان نصرآبادی، ۱۳۸۴: ۷۱). مهم‌ترین مشخصه جنگ ایران و عراق - که تقریباً از آن به‌عنوان اساسی‌ترین ویژگی یاد شده - طولانی و سخت بودن آن است و به اعتقاد همه کارشناسان، این نبرد که ۲۸۸۷ روز به طول انجامید، جدی‌ترین و سخت‌ترین جنگ از زمان جنگ جهانی دوم به‌شمار می‌آید و از این جهت می‌توان این ویژگی را به‌عنوان مطلع مشترک تاریخ‌نگاری‌های غربی قلمداد کرد، حتی برخی مانند دیلیپ هیرو^۱ تحلیلگر برجسته نظامی، این جنگ را از این نظر بر درگیری ویتنام و دیگر جنگ‌های جدی دوره مدرن مقدم می‌داند. دیگر تحلیلگران بنام آبراهام واگنر^۲ و آنتونی کوردزمن^۳ که آشنا به مسائل و رویدادهای نظامی هستند، این جنگ را یکی از ترسناک‌ترین جنگ‌های فرسایشی در دوران معاصر و طولانی‌ترین آن‌ها در تاریخ کشورهای جهان سوم دانسته‌اند. برخی دیگر از تحلیلگران نظامی و استراتژیک نیز بر این باورند که به‌طور کلی جنگ ایران و عراق، جنگی متعارف و معمول نبود و از بسیاری جهات می‌توان از آن به‌عنوان «جنگ جهانی سوم» یاد کرد. وجه عمده سختی این جنگ، به هزینه‌ها و تلفات انسانی و مادی آن ناظر است. همه تاریخ‌نگاران به اتفاق برآنند که بعد از جنگ جهانی دوم، هیچ جنگ محلی یا جهانی دیگری، تلفات جانی و مالی با این وسعت در پی نداشته و از این جهت آن را به‌عنوان یکی از

1 Dilip Hiro

2 Abraham R. Wagner

3 Anthony H Cordesman

خونین‌ترین جنگ‌های دنیا معرفی کرده‌اند. آن‌ها در یک نگاه کلی، مجموع کسانی را که زندگی یا بخشی از سلامتی یا خانمان خود را در این جنگ از دست داده‌اند، بیش از دو میلیون نفر گزارش می‌کنند. جنگ ایران و عراق یکی از مهم‌ترین درگیری‌های نظامی دوران معاصر بود که منافع همه کشورهای جهان را تهدید کرد و از این جهت، این نبرد بیشتر از یک درگیری دوسویه، در بازتعریف روابط منطقه خلیج فارس به کار آمد و آرایشی وسیع و خاص از قدرت‌های بیرونی شامل آمریکا، فرانسه، ترکیه، اسرائیل و شوروی سابق طرح‌ریزی و همه رزمندگان در این جنگ نقش مهمی را ایفا کردند. اغلب این رزمندگان ایرانی، نیروهای داوطلبی بودند که برای تبعیت از فرمان رهبر به‌عنوان مرجع دینی و براساس عقاید ایدئولوژیک و دفاع از میهن در جنگ حضور یافتند (شمشیرگرها، ۱۳۹۷: ۱۲۰)؛ در جنگی که یکی از طولانی‌ترین، ترسناک‌ترین و خونین‌ترین جنگ‌های دنیاست. اسناد متنوعی نیز برجای مانده که یکی از مهم‌ترین آن‌ها، نامه‌های رزمندگان است. نامه رزمندگانی که در این جنگ شرکت کردند و یکی از مهم‌ترین رسانه‌های ارتباطی آنان با جامعه و به‌ویژه وابستگان‌شان همین نامه‌ها بودند. از آنجاکه این نامه‌ها کارکردهای مختلفی همچون رسانه ارتباطی داشتند، بستری مهم نیز جهت به نمایش گذاشتن وضعیت جامعه ایرانی در برخورد با این جنگ بودند که می‌تواند از ابعاد مختلف سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مورد مطالعه و بررسی قرار گیرند. این نامه‌ها رمزگشای شیوه تفکر و باور رزمندگانی است که در یکی از طولانی‌ترین جنگ‌های قرن شرکت داشتند. در این مقاله بیش از ۵۰ نامه رزمندگان با مؤلفه‌های زیبایی‌شناسی و معناشناسی در حوزه انسان‌شناسی هنر بررسی خواهند شد.

بعد زیبایی‌شناسی

همانگونه که پیش‌تر نیز بدان اشاره شد، در حوزه انسان‌شناسی هنر، تأثیر ویژگی‌های فیزیکی و غیر فیزیکی آثار بر حواس انسان مورد توجه است، چگونگی شکل‌گیری این نوع نگرش را در تاریخ باید بررسی کرد. تا اواخر قرن نوزدهم بر اثر تفکرات کانتی در فرهنگ و مطالعات غربی مصداق زیبایی‌شناسی، هنر و آثار هنری بودند و درک زیبایی نیز بستگی به ارزش‌ها با تجربه حسی از اشیاء یا حوادث میسر می‌شد. در اواخر قرن با رواج مطالعه انسان‌شناسی هنر، مباحث زیبایی‌شناسی نیز همزمان بروز کرد و افق دیدگاه جدیدی در مباحث زیبایی‌شناسی پدیدار شد.

ارنست گروس^۱ انسان‌شناس آلمانی در سال ۱۸۹۱ مقاله‌ای با مضمون انسان‌شناسی و زیبایی‌شناسی اظهارداشت که انسان‌شناسی باید شیوه‌ای برای مطالعات هنر مطرح کند و از نظر او انسان‌شناسی، راه‌حلی برای مشکلات اساسی زیبایی‌شناسی دارد (وندام، ۲۰۱۰: ۳۰۲). مطالعات گسترده در طی قرون متمادی در این حوزه صورت گرفت که از جمله می‌توان به مطالعات هوارد مورفی^۲ انسان‌شناس استرالیایی اشاره کرد. مورفی معتقد بود که زیبایی، باعث برانگیختگی احساس یا پاسخ مثبت عاطفی می‌شود و زیبایی با احساس لذت در ارتباط است، اما صرفاً لذت بردن نیست. شاید یکی از تأثیرات زیبایی نوعی مالکیت باشد به‌طور مثال شی زیبا برای جلب توجه مخاطب دارای پیامی است و مخاطب با دریافت آن، جزئی از حیطه زیبایی را دریافت می‌کند. (مورفی، ۲۰۰۶: ۳۱۷-۳۰۲)

مورفی اظهار می‌دارد که صفاتی مانند: وزن، زرق و برق، نرمی و شاید تقارن و تعادل بر سیستم عصبی تأثیر می‌گذارند، بر همین اساس صرف نظر از زمینه فرهنگی فرد آن‌ها را تجربه می‌کند. از خواص زیبایی‌شناسی وجود ویژگی‌های غیر مادی در دانش فرهنگی و تبدیل آن‌ها به سیستم ارزش و معنا است (مورفی، ۱۹۹۲: ۸).

زیبایی‌شناسی بر محور حس شکل می‌گیرد و بر بازدیدکننده تأثیر می‌گذارد. از نظر مورفی، زیبایی‌شناسی به‌طور گسترده شامل شکل، بافت، نور، سایه، طعم، مزه، بو و غیره است و درک کیفیت و ارزیابی، تفسیر و پاسخ به جنبه‌های کیفی فرم را دربرمی‌گیرد. وی معتقد بود که مطالعه زیبایی‌شناسی به درک عوامل ایجاد انگیزه خلق اثر و اهداف آن نیاز دارد و با این‌که زیبایی‌شناسی در ارتباط با جنبه‌های حسی از اشیاء است، اما آن را نمی‌توان محدود به [امر] زیبایی کرد (مورفی و پرکینز، ۲۰۰۶: ۲۲-۲۳۹). از سوی دیگر از نظر ژاکوب مکت^۳ انسان‌شناس بلژیکی، فرم‌های زیبایی‌شناسانه با معنا رابطه دارند و در تولید، هویت و ساختار اجتماعی تأثیر تأثیر گذارند و زیبایی‌شناسی در سراسر جامعه حضوری پویا و فعال دارد (مکت، ۱۹۷۹: ۳۰-۴۷).

جنگ در هویت و ساختار اجتماعی هر جامعه‌ای بسیار تأثیرگذار است و بی‌شک این تأثیرات در جامعه، حضوری پویا و فعال دارد، در جنگ هشت ساله ایران و عراق، آثار زیادی

1 Ernst Grosse (1862 - 1927)

2 Howard Morphy

3Jacques Jérôme Pierre Maquet(1919-2013)

برجای ماند و با وجود آنکه دومین جنگ مطرح قرن بود، مطالعات گسترده‌ای در حوزه‌های مختلف به ویژه انسان‌شناسی هنر انجام نشد، به‌طور مثال در مطالعات طی این سال‌ها، به اسناد مکتوب رزمندگان کمتر توجه شده است که از آن جمله می‌توان به مکتوبات رزمندگان اعم از نامه‌ها اشاره کرد. نامه‌ها عصاره‌ای از وقایع و گفتمان غالب در این عرصه را به نمایش می‌گذارند، از همین رو برای نخستین بار در این مقاله بیش از ۵۰ نامه از رزمندگان جنگ ایران و عراق با مؤلفه‌های انسان‌شناسی هنر مورد بررسی قرار می‌گیرند. اغلب این نامه‌ها و پاکت‌نامه‌ها توسط انجمن اسلامی صنف چاپخانه‌داران مناطق مختلف کشور با کمک مردمی چاپ می‌شدند. چاپ نامه‌ها، هشت سال و از حدود سال‌های ۱۳۵۹ و ۱۳۶۰ در اوایل جنگ شروع شد و تا آخرین روز جنگ حتی پس از آن نیز ادامه داشت، چرا که سربازان همچنان در جبهه بودند. پس از صدور قطعنامه ۵۹۸ چاپ پاکت نامه‌ها ظرف سه یا چهار ماه قطع شد، در این میان، حدود ۱۱۰ میلیون قطعه کاغذ نامه و پاکت‌ها در دوران جنگ از سوی چاپخانه‌داران تهران برای نوشتن و ارسال نامه رزمندگان به خانواده‌هایشان چاپ شد. این پاکت‌نامه‌ها تمبر خورده و توسط اداره پست پذیرفته می‌شدند. سربازان نامه‌هایشان را در این کاغذها و پاکت‌ها می‌نوشتند و به دلیل مسائل امنیتی و اطلاعاتی، نشانی ارسال‌کنندگان روی نامه به‌اختصار وجود داشت و تنها نشانی گیرنده، روی پاکت جهت ارسال نامه‌ها توسط رزمندگان نگاشته می‌شد. سفارش‌دهنده این پاکت‌ها، ستاد پشتیبانی جبهه و جنگ بود که به اتحادیه انجمن‌های اسلامی بازار و اصناف اعلام نیاز می‌کرد و این اتحادیه نیز از انجمن اسلامی صنف چاپ می‌خواست تا این اقلام را به چاپ برساند.^۱ بی‌شک نوع تصاویر و مضامین چاپی روی نامه‌ها، براساس ساختار اجتماعی، سیاسی، اعتقادی و فرهنگی انتخاب می‌شد و این کاغذها و پاکت‌نامه‌ها به‌نوعی بستری برای اعلان بیانیه جنگ بود، این تصاویر و جملات بیشتر در راستای تصویرسازی آرمانی و قدسی از جنگ طراحی شده بودند. گرافیک و طراحی آن‌ها ویژگی‌های خاصی داشتند که آن‌ها را از پاکت‌نامه‌های رایج متمایز می‌کرد. در این پاکت‌نامه‌ها و نامه‌ها عناصری چون تصویر و نوشتار بسیار اهمیت دارد، همان‌گونه که پیشتر نیز بدان اشاره شد، ویژگی‌های فیزیکی و غیر فیزیکی آثار بر حواس انسان تأثیر دارد.

تصاویر نامه‌های رزمندگان

تصاویر چاپ‌شده روی نامه‌ها، دربرگیرنده نمادها و نشانه‌های برگرفته از ساختار جامعه است که جهت دستیابی به اهداف مدنظر سیستماتیک استفاده شده‌اند، به‌طور کلی این تصاویر بر اساس مضامین مختلف به چندگونه هویتی تقسیم می‌شوند: ۱. مکان، ۲. دینی-مذهبی، ۳. قومیت، ۴. ملیت و ۵. سیاست.

دسته نخست این تصاویر، کارزار جنگ و جبهه را به نمایش گذاشته‌اند. در این تصاویر، رزمندگان در حال مبارزه و دفاع هستند و در آن‌ها وضعیتی همچون وحشت، ترس، ویرانی و مرگ دیده نمی‌شود. در گفتمان غالب، جبهه فضایی معنوی است که با حضور رزمندگانی با ایمان، تصویری متفاوت از جنگی که از آن به‌عنوان خونین‌ترین جنگ قرن یاد کرده‌اند، دائماً در حال بازتولید است. نمادسازی جنگ با فضای جنگ‌های صدر اسلام به‌وضوح دیده می‌شود، به‌ویژه آنکه تصاویر مناطق جنوبی ایران بیشتر مورد توجه‌اند، زیرا جغرافیای این مناطق شبیه سرزمین‌های صدر اسلام است. تصاویر، حکایت از آن دارند که رزمندگان در اوج توانمندی و با توکل بر خدا تلاش می‌کنند، تا در راه اسلام پیروز شوند. در گفتمان جنگ، آن‌ها مؤمنانی معتقدند که جنگ در راه خدا را یک فریضه الهی می‌دانند و بر هر مسلمانی ادای این فریضه واجب است. یکی از مقولات اساسی در باور دینی، نیروی امداد الهی بوده که در جنگ با کفار و دشمنان خدا، یاری‌رسان مسلمین است. در آموزه‌های دینی، انسان، موجودی دو بعدی است؛ سرشت او از یکسو آمیزه‌ای از صفات ارزشمند (مؤمنون: ۱۴؛ حجر: ۲۹) و از دیگر سو آمیخته با گونه‌هایی از کاستی‌هاست (حج: ۷۳؛ نساء: ۲۸؛ فاطر: ۱۵)؛ چنین موجودی در ساحت‌های گوناگون زندگی، به یاری‌گری خداوند وابسته است. قرآن کریم نیز با بازشماری ناتوانی‌های انسان، همواره گوشزد می‌کند که خداوند آماده حمایت همه‌جانبه از اوست، البته این حمایت‌ها دست‌کم دو ویژگی اساسی دارند: نخست آن‌که هدفمند است؛ یعنی در راستای سیر تعالی انسان به سوی هدف آفرینش - قرب الهی - تعریف می‌شوند؛ این معنا البته در نوع مثبت امداد، یعنی امداد مؤمنان قابل فهم است؛ نه امداد غیرمؤمنان در مسیر گمراهی‌شان. دوم، قانونمندند؛ یعنی این حمایت‌ها بی‌سبب و علت نبوده و بر پایه فرمول‌هایی انجام می‌گیرند. به بیان روشن‌تر، سنت الهی، در واقع به‌کارگیری اراده الهی به‌گونه‌ای مناسب و متناسب با اعمال انسان است. امدادهای الهی، طیفی وسیع را دربر می‌گیرند. امداد در جهاد

بدین معناست که چنانچه مؤمنان مجاهد در پیکار با دشمنان خود و خداوند پایداری کنند، خداوند نیروهای غیبی خود را برای حمایت از آن‌ها به کار می‌گیرد (حبیبی سی‌سرا، ۱۳۹۵: ۷). این باور دینی در میان مسلمین یکی از ارزش‌های حضور در مبارزه است. همان‌طور که پیشتر اشاره شد، نانسی مان، انسان‌شناس استرالیایی معتقد بود که هنر با فرآیند خلق ارزش درگیر است، از همین روی یکی از مهم‌ترین رسالت‌های هنر، نمایش ارزش‌های جمعی است که در مورد تصاویر و نوشته‌های نامه‌های رزمندگان در دوران جنگ ایران و عراق نیز بازنمایی و خلق ارزش به‌وضوح دیده می‌شود. در نامه‌ها سعی بر آن است که با استفاده از تصاویر و نوشته‌ها، گفتمان غالب جنگ بازتولید شود تا مشارکت در آن به‌عنوان یک ارزش و فریضه الهی مطرح شده و جبهه نیز عرصه‌ای برای تطهیر افراد از پلیدی و گناه تصویر شود. در باور دینی، بهترین نوع مرگ، مرگ در راه خداست و این سعادت نصیب بندگان مخلص او می‌شود، از سویی دیگر، مشارکت در مبارزات و جنگ‌ها نیز جهاد در راه خداست و جهاد در راه خدا از ارزشمندترین نوع مبارزات بوده و بهای آن، چیزی جز بهشت موعود نیست. در این همذات‌پنداری جنگ ایران و عراق با جنگ‌های صدر اسلام، اغلب در تصاویر، جبهه مکانی آرمانی و قدسی به نمایش گذاشته می‌شود و تأکید تأکید بر مبارزه‌ای الهی، بسیار مشهود است و در گفتمان غالب این جنگ با همه جنگ‌های تاریخی ایران تفاوت داشته و مهم‌ترین آن وجود هدفی مقدس است.

تصویر شماره (۱)

منبع: آرشیو شخصی نگارنده

تصاویر شماره (۱) و (۲)، حکایت از حضور مردانی مبارز و جوان دارند که با اشتیاق و ایمان به جبهه آمده‌اند و در حال جنگیدن هستند. این نامه‌ها و پاکت‌نامه‌ها از نظر کیفیت

ظاهری، اغلب از جنس کاغذهای مات و به‌ندرت براق بوده و از آنجا که در شرایط جنگ کمبود مواد اولیه بسیار محسوس است، اما طبق اسناد به‌دست آمده برای چاپ این نامه‌ها، کاغذ پارس هفت‌تپه خوزستان به‌صورت ویژه برای رزمنده‌ها در اختیار چاپخانه‌داران قرار می‌گرفت.^۱ رنگ در تصاویر چاپ‌شده نامه‌ها از تنوع بالایی برخوردار نیست. اغلب تصاویر نامه‌ها شامل عکس‌های تهیه‌شده از جبهه‌هاست و در برخی موارد از طراحی یا نقاشی ساده استفاده شده است. از آنجا که عوامل فیزیکی چون رنگ، نقش، شیوه اجرا و فرم در انتقال مفهوم بسیار مؤثر است، تصاویر نامه‌ها از کیفیت بالایی برخوردار نیستند. همان‌طور که پیشتر اشاره شد، مورفی معتقد بود که صفاتی مانند: وزن، زرق و برق، نرمی و شاید تقارن و تعادل بر سیستم عصبی تأثیر می‌گذارد، از همین رو نقش این موارد را می‌توان در خلق ارزش و انتقال مضمون مؤثر دانست، بر همین اساس طبق نظر مورفی، صرف نظر از زمینه فرهنگی افراد، از طریق این مقولات نیز به دریافت حسی می‌توان رسید. از آنجا که در زیبایی‌شناسی، ویژگی‌های غیر مادی در دانش فرهنگی و تبدیل آن‌ها به سیستم ارزش و معنا اهمیت دارد. در این تصاویر نیز به‌وضوح تبدیل ارزش و معنا را به نمادهای تصویری و نوشتاری می‌توان دید.

تصویر شماره (۲)

منبع: آرشیو شخصی نگارنده

هویت دینی - مذهبی

بر هویت دینی و مذهبی در گفتمان جنگ ایران و عراق بسیار تأکید می‌شود. این هویت از دین و باورهای دینی-مذهبی نشئت گرفته و در واقع فرد، جایگاه خویش را از این منظر تعریف می‌کند. گرایش‌های هویت مذهبی در تعلق خاطر با عناصر ذیل بیان می‌شود:

- اهمیت دادن به مذهب و تسری نقش آن در همه امور زندگی؛

- ارجاع به مذهب در اغلب امور زندگی جاری؛

- تعریف خود به عنوان شخص مذهبی؛ و

- تعلق به اجتماعات دینی (حاجیانی و فولادی سپهر، ۱۳۸۹: ۴۱)، از آنجا که تلاش می‌شود، همذات‌پنداری این جنگ با جنگ‌های صدر اسلام صورت گیرد، دستیابی به آرمان‌های دینی-مذهبی، مؤلفه‌ای مؤثر بر جنگ بود که در قالب پیام‌های تصویری و نوشتاری در رسانه‌های متعدد دائماً بازتولید می‌شوند. در نامه‌ها و پاکت‌نامه‌ها نیز پیام‌ها به اشکال گوناگون انتقال می‌یابد؛ مانند تصاویر شماره (۳)، در این گفتمان، رزمندهٔ جبههٔ ایران، مصداق رزمندهٔ مسلمانی است که علیه کفر می‌جنگد، در این جنگ، آزادسازی مکان‌های مقدس اسلامی، یکی از آرمان‌های مهم بود و از سویی دیگر در باورهای دینی-مذهبی، امام حسین نماد استقامت، رشادت و شهادت است، به همین دلیل کربلا نیز یکی از مهم‌ترین نمادهای مذهبی-شیعی این باور محسوب می‌شود؛ در روزگار جنگ ایران و عراق، این نماد در اسارت دشمن متخاصم حزب بعث قرار داشت. تصویر قدس شریف به‌عنوان دومین قبلهٔ مسلمین در پاکت‌نامه‌ها و نامه‌ها چاپ می‌شد، از آنجا که یکی از اهداف و آمال رزمندگان، آزادسازی مکان‌های مقدس بود، شاهد تولید و بازتولید این تفکر در اشکال گوناگون هستیم. در گفتمان غالب جنگ ایران و عراق، رزمندگان ایران علاوه بر حفظ اراضی میهن خویش، تعهدی دینی در مقابل سرزمین‌های اشغال‌شده توسط دشمنان اسلام دارند و سعی می‌کنند این مناطق را آزاد کنند. البته باید یادآور شد که نگرش جهان‌اندیشی اسلام، با وجود غلبهٔ تفکرهای دارالاسلامی و امت‌محوری در آغاز تدوین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران برخاسته از اندیشهٔ دینی و عقیدتی شورای مقننین قانون اساسی و تصمیم‌سازان کلان کشور و تأکید بر مرزهای فرهنگی جهان اسلام، اختصاص هفت اصل به قلمرو ملی، ضرورت حفظ و پاسداشت تمامیت ارضی آن از ویژگی‌های بارز آن و زمینه ساز ساخت یک حکومت ملت پایه دانست (زارعی و ذکی، ۱۳۹۰: ۲۲۱).

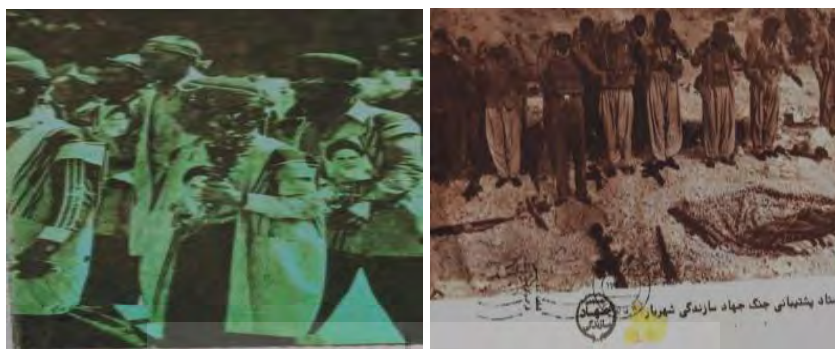
تصویر شماره (۳)

منبع: آرشیو شخصی نگارنده

هویت قومی

قوم‌گرایی و رابطه قومیت‌ها با هویت ملی یکی از مسائل اساسی در جامعه چندفرهنگی ایران است که با وجود قومیت‌های متعدد، حفظ این انسجام و وفاق ملی با امنیت قومی اهمیت دارد و پیوند میان قومیت‌ها و دولت مرکزی نیز از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است (زارعی، ۱۳۹۸: ۴۳). بی‌شک آنچه از گذشته تا امروز موجب انسجام و بقای این تنوع شده، حفظ هویت قومی و ملی این سرزمین می‌باشد که اقوام مختلف در حفظ تمامیت ارضی و هویتی آن مشارکت همه‌جانبه داشتند. در تعاریف رایج و پذیرفته‌شده جهانی، سرزمین، پهنه‌ای جغرافیایی است که با مرزهای پیرامونی آن مشخص می‌شود و حاکمیت، جنبه حقوقی و ساختاری جغرافیایی بدان می‌بخشد. امروزه، حفظ استقلال و تمامیت ارضی و مرزی کشورها به‌عنوان یک اصل جهانی پذیرفته شده است. سازمان ملل، حقوق بین‌الملل و قانون اساسی کشورها، مهم‌ترین منادی چنین نگرشی شناخته می‌شوند. هر چند به نظر می‌رسد که در قرن حاضر سازه حکومت و قلمروی جغرافیایی کشور تا حدودی دچار تحول خواهد شد، اما اصل حفظ تمامیت ارضی، خدشه‌ناپذیر خواهد ماند (زارعی و یاشار، ۱۳۹۰: ۲۲۱). در طول تاریخ ایران، مردمان ساکن آن با قومیت‌های مختلف از تمامیت ارضی در مقابل هجوم دشمنان این سرزمین دفاع کرده‌اند، جنگ ایران و عراق یکی از این تعرضات بود. در تصاویر نامه‌های رزمندگان مانند تصاویر شماره (۴)، تعهد ملی با بهره‌گیری از هویت قومی به نمایش گذاشته شده‌اند و از آن‌ها به‌عنوان نماد رشادت و دلآوری در تهبیح عواطف و حس مشارکت حداکثری در جنگ بهره برده‌اند. جبهه عرصه‌ای برای به نمایش

گذاشتن رشادت و دلیری همه اقوام بود تا باری دیگر تعهد و دلیری خویش را به میهن و دین به اثبات برسانند.

تصویر شماره (۴)

منبع: آرشیو شخصی نگارنده

هویت ملی

هویت ملی از عوامل اصلی پایداری نظام‌های سیاسی و اجتماعی است، همچنین یکی از اهداف و حوزه‌های اصلی جامعه‌پذیری سیاسی در همه نظام‌های سیاسی محسوب می‌شود که با بازتولید هویت ملی سعی در تقویت آن دارند، اما این امر مستلزم شناخت و ارزیابی دقیق وضعیت هویت ملی در هر نظام اجتماعی است که می‌توان ابعاد، عناصر و مؤلفه‌ها و شاخص‌های هویت ملی تعیین و تا امکان اندازه‌گیری علمی را ارزیابی کرد. هویت ملی دارای ابعاد جامعه‌ای، تاریخی، جغرافیایی، فرهنگی و سیاسی است که هر یک از این ابعاد دارای مؤلفه‌ها و شاخص‌های خاص هستند (ابوالحسنی، ۱۳۸۷: ۱). هویت ملی یکی از اساسی‌ترین عناصر دستیابی به وحدت و همبستگی ملی است، وحدت ملی نیز خود از مؤلفه‌های اقتدار و امنیت ملی بوده که بی‌شک با تقویت هویت ملی، نظام‌ها می‌توانند گامی مؤثر در راستای وحدت ملی بردارند (قاسمی و ابراهیم آبادی، ۱۳۹۰: ۱۰۷-۱۰۹). یکی از نمادهای مهم هویت ملی هر کشوری، پرچم است که به‌ویژه در عرصه بین‌المللی به‌عنوان نماد آن کشور جایگاه مهمی دارد. در تصاویر پاکت‌نامه‌ها مانند تصاویر شماره (۵)، از این نماد هویت ملی استفاده شده است، گاهی در برخی از این تصاویر، به جای آرم جمهوری اسلامی ایران، تصویری از رزمندگانی به

نمایش گذاشته شده که می‌توان گفت، به‌طور سمبلیک در گفتمان غالب جنگ آنان را حافظ هویت ملی دانسته و نماد جانفشانی در راه استقلال وطن نشان می‌دهد.

تصویر شماره (۵)

منبع: آرشیو شخصی نگارنده

هویت سیاسی

یکی از مهم‌ترین مباحث مطرح‌شده در مقطع زمانی حال حاضر، هویت سیاسی است که در پی تحولات عصر جدید در غرب مطرح شد و تعریف جدیدی از انسان و حیات سیاسی ارائه داد. بحث از هویت، فارغ از ابعاد تجربی آن در کانون نظریه‌پردازی سیاسی و اندیشه سیاسی اهمیت دارد. خصلت بارز هویت سیاسی در دوران مدرن، تأکید بر تکثرگرایی، فردگرایی و عقلانیت خودبنیاد بشری است. هویت سیاسی، کلیت روابط میان شهروندان و نهادها، همانند رفتار و شیوه مشارکت در فرایند سیاسی و همچنین ایجاد ارزش‌های جمعی را دربرمی‌گیرد (شکوری و بهروز لک، ۱۳۸۵: ۴۳-۴۵). یکی از نمادهای هویت سیاسی، رهبران و فعالان این حوزه هستند و بازتولید تصاویر آنان مانند تصاویر شماره (۶) حکایت از اهمیت نقش، تفکر و کنش‌های سیاسی آنان در جنگ دارد.

تصویر شماره (۶)

منبع: آرشیو شخصی نگارنده

سیاستمداران در ایجاد گفتمان و ساختار اصولی مقاطع مختلف جنگ ایران و عراق، نقش مؤثری ایفا کردند، تصاویر نامه‌های رزمندگان نیز عرصه‌ای برای بازتولید گفتمان و ساختار اساسی جنگ با اهداف سیاسی کشور در قالب تفکرات و سخنان آنان بود. این نمادهای سیاسی کشور مانند رهبر انقلاب اسلامی به‌عنوان شاخص‌ترین نماد هویت سیاسی کشور و برخی از فرماندهان جنگ را شامل می‌شد.

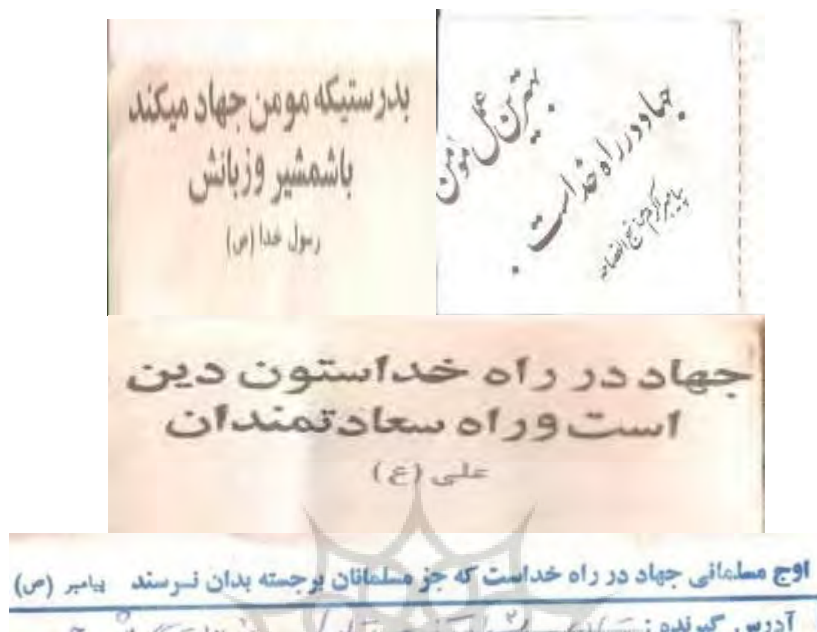
علاوه بر مضامین و محتوای تصاویر و نوشته‌های نامه‌ها، یکی دیگر از مؤلفه‌های زیبایی‌شناسی، کیفیت و کمیت شیوه اجرای این تصاویر است. شیوه اجرای تصاویر اغلب به دو شیوه چاپ مستقیم عکس یا نقاشی بود و از آنجاکه به علت وضعیت جنگ و کمبود منابع اولیه در آن مقطع زمانی، تصاویر چاپ شده نامه‌ها از کیفیت بالایی برخوردار نبودند، و برخی از تصاویر از کمترین میزان رنگ بهره جستند. بدین ترتیب مهم‌ترین مؤلفه‌های زیبایی‌شناسانه نامه‌ها تولید ارزش و بهره‌گیری از هویت‌های مختلف در راستای دفاع همه‌جانبه است.

معنا شناسی

آنچه از نظر بازتولید معنا در انسان‌شناسی هنر اهمیت دارد، نقش ارتباطی هنر به‌عنوان حامل پیام‌هایی برای اعضای جامعه است و از همین رو یکی از رویکردهای انسان‌شناسی هنر که پس از دهه شصت رواج یافت، رویکرد نمادگرایی بود. در این رویکرد نظری، برای بازنمایی رابطه حس با جهان بیرون از نمادسازی در زبان به‌شکل کلامی، ادبیات، اسطوره و روایات غیر کلامی (نمایش و مناسک و ...) استفاده می‌شد (فکوهی، ۱۳۹۱: ۳۶-۳۸).

گفتمان انقلاب اسلامی در تحولاتی منحصربه‌فرد شکل گرفت که یکی از آن‌ها را می‌توان تحول در نظام معنایی دانست، این تحول موجب شکل‌گیری گفتمان جدیدی در جامعه شد، به طوری که می‌توان انعکاس این گفتمان را در زندگی به‌ویژه در مقاطع مختلف دید، بر همین اساس رابطه خاص حسی با جهان بیرون در جامعه ایرانی پدیدار شد. در راستای دستیابی به اهداف گفتمان غالب، نمادهای کلامی و ارزش‌های خاصی دائماً در حال بازتولید است. در مقطع جنگ، ساختار و محتوای بیشتر نامه‌ها متأثر از گفتمان حاکم به‌ویژه ارزش‌های دینی بود، به‌طور مثال آیات قرآنی، احادیث و روایات در راستای اهمیت جهاد در راه خدا استفاده می‌شدند. شرح وقایع جنگ‌های صدر اسلام در گفتمان غالب منعکس بود و در معناسازی متون نامه‌ها نیز به‌وضوح دیده می‌شد. در این نامه‌ها متون به دو دسته تقسیم می‌شدند، نوشته‌های چاپ‌شده و متن دست‌نویس رزمندگان. این دو دسته در تولید معنا و مفهوم همسو هستند، به طوری که برای تثبیت گفتمان، شاهد تداوم و تکرار در قالب اشعار تبلیغاتی، سخنان رهبران سیاسی، نغمه‌ها، سرودها و مکالمات افرادیم. متون چاپ‌شده نامه‌ها به دو دسته تقسیم می‌شود: ۱. متن‌های چاپی شامل مفاهیم مذهبی: آیات، احادیث و دعا (جهاد در راه حق علیه باطل، شهادت و بهشت) ۲. مفاهیم سیاسی: سخنان رهبران سیاسی و فرماندگان جنگ (اسلام و آزادی مکان‌های مقدس سرزمین‌های اسلامی) و اشعار هستند.

متون آیات و روایات در نامه‌ها، اغلب محتوایی همچون ویژگی‌های مسلمان واقعی از نظر دین را بیان می‌کنند و در تعریف، جهاد بهترین عمل، ستون دین، راه سعادت‌مندان و نمایشی از اوج مسلمانی است. در این احادیث، مسلمانان علاوه بر مبارزه مسلحانه با کلام خویش نیز می‌توانند در راه خدا و اسلام جهاد کنند، بدین معنا که وقتی مسلمان از واژگان در راه خدا و برای گسترش دین اسلام بهره می‌برد، همانند آن است که از سلاح خویش در جنگ استفاده کرده، در این گفتمان، واژگان نیز جایگاه ویژه‌ای دارند. در تصاویر شماره (۷) می‌توان مصادیق این گفتمان را دید.

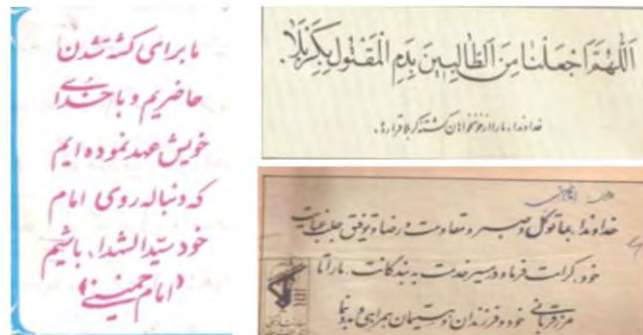

تصویر شماره (۷)

آیات، احادیث و دعا (جهاد در راه حق علیه باطل)

منبع: آرشیو شخصی نگارنده

در فرهنگ دینی و مذهبی، نمادهای ایثار و شهادت، جایگاه رفیعی دارند و به همین دلیل برخی از پیامبران و امامان نماد شاخص این نوع دیدگاه و باورند، به‌طور مثال، امام حسین (ع) نماد بارز شهادت و جهاد در راه خدا و اسلام در مذهب شیعه است و در ادیان توحیدی نیز حضرت اسماعیل (ع) و حضرت ابراهیم (ع) نماد تابعیت محض در برابر امر الهی هستند. در باور دینی، حضرت ابراهیم، خلیل الله یعنی دوست خداست و طبق آیات قرآنی او پس از آزموده‌شدن‌های متعدد از جمله ذبح فرزندش به فرمان الهی، علاوه بر مقام نبوت به مقام امامت نیز نائل شد؛ از همین روی یکی از شاخص‌های بارز در رسیدن به مقام الوهیت و دوستی با خدا، تابعیت و پذیرش امر الهی است. در گفتمان غالب جنگ نیز تلاش می‌شود، کشته‌شدن در جبهه، نمادی از به قربانگاه رفتن اسماعیل‌های مطیع امر الهی باشد که بی‌شک در رسیدن به قرب الهی بسیار مؤثر است و در سخنان رهبران سیاسی-مذهبی جامعه و رسانه‌ها به چنین باور و تفکری صحنه گذاشته می‌شود. بازتولید این تفکر را در تصاویر شماره (۸) می‌توان دید.

تصویر شماره (۸)

منبع: آرشیو شخصی نگارنده

در گفتمان جنگ، جملات بیشتر جنبه تبلیغاتی، ترغیبی و نویدبخش دارند و از سویی دیگر این جملات بر جنبه ماورایی و معنوی این جنگ تأکید می‌کنند و یاری‌رسانی نیروی الهی به‌عنوان بالاترین قدرت به رزمندگان دائماً یادآوری می‌شود. در این شعارها، اغلب تکیه بر باورهای مذهبی به‌وضوح مشهود است، مانند تصاویر شماره (۹) که در این باور، پیروزی واقعی در جنگ، زمانی محقق می‌شود که رزمنده، هدف اصلی‌اش رضای خدا باشد و برای او بجنگد، جهاد و مبارزه کند و تابع محض فرمان او باشد، حتی اگر در جنگ شکست خورد و دشمن پیروز شود.

تصویر شماره (۹)

سخنان رهبران سیاسی و فرماندگان جنگ

منبع: آرشیو شخصی نگارنده

در گفتمان جنگ ایران و عراق، رزمندگان جبهه ایران، مصداق رزمندگان اسلام علیه کفر بودند و از سوی دیگر مردم ایران نیز از حزبی تبعیت می‌کردند که در آن محور اصلی خدا، پیامبر و دین بود و اصطلاحی با عنوان «حزب الهی» در این مقاطع بسیار رواج یافت که مصداق آن را در تصاویر شماره (۱۰) و (۱۱) می‌توان دید. این گفتمان، برآمده از افکار و ایدئولوژی غالب بود که بازتاب آن را در پیام‌های تبلیغاتی جنگ می‌توان دید. دیدگاه‌ها و باورهای ایدئولوژیکی که در برداشت‌ها و کنش‌های افراد مؤثر بود. افراد به باور ایدئولوژیکی ایمان داشتند و اغلب آن‌ها دارای حس مشترک بدین مقوله بودند. مایکل فریدن^۱ محقق حوزه سیاست بر باورها و اعمال برگرفته از ساختار ایدئولوژیکی تأکید می‌کند و از نظر وی، سیاست و ساختار اجتماعی جامعه، دنیای یک فرد را پدید می‌آورد و واقعیت‌های اجتماعی و رویدادهای سیاسی هرگز خودشان حرف نمی‌زنند؛ بلکه همواره به فرایندی نیاز دارند که آن‌ها را تفسیر و رمزگشایی کنند. کاربردی که نقش ایدئولوژیک‌ها دارد، همین است که به فهم و تفسیر واقعیت‌ها و رویدادها کمک می‌کند (صدیق اورعی و اصغرپور ماسوله، ۱۳۹۸: ۵).

تصویر شماره (۱۰)

منبع: آرشیو شخصی نگارنده

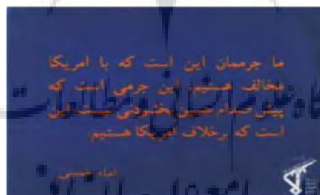
1 Michael Freeden(1944-)

تصویر شماره (۱۱)

منبع: آرشیو شخصی نگارنده

به گواه تاریخ در جنگ عراق و ایران، کشور عراق، آغازگر جنگ بود و ایران در مقام دفاع برآمد. در گفتمان جنگ مانند تصویر شماره (۱۲)، دائماً این مسئله یادآوری می‌شد که ایران، نقش مدافع را داشته و عراق کشور متخاصم بوده است و در این جنگ، عراق از سوی ابرقدرت‌های جهان علیه ایران حمایت می‌شد. بازتولید مفاهیمی همچون عدم رضایت و پیشگامی در جنگ، دفاع، حمایت قدرت‌های بزرگ از دشمن، خشم انقلابی، خشم مقدس، سلاح‌های مدرن، مقابله با امپریالیسم و استکبار جهانی در مکتوبات دیده می‌شود.

تصویر شماره (۱۲)

منبع: آرشیو شخصی نگارنده

شعارهای تبلیغاتی در راستای دستیابی اهداف جنگ تدوین و روی پاکت‌نامه‌ها و نامه‌ها مانند تصاویر شماره (۱۳) چاپ می‌شدند، شعاری که اغلب محتوای ترغیب و تشویق‌کننده برای رزمندگان در راستای رسیدن به پیروزی در جنگ داشتند، همچنین آزادسازی مکان‌های مقدس و مذهبی که یکی از ارکان شعارهای تبلیغاتی محسوب می‌شد. نقش این شعارها اغلب

جلب مشارکت حداکثری همه اقشار برای حضور در جبهه‌ها بود. در برخی از این اشعار، پیروزی در جنگ، نماد سربلندی و مهم‌ترین هدف انقلابی بیان می‌شد و در مقابل شکست، موجب از دست رفتن ارزش‌های انقلابی و خفت مردم ایران مطرح شده است.

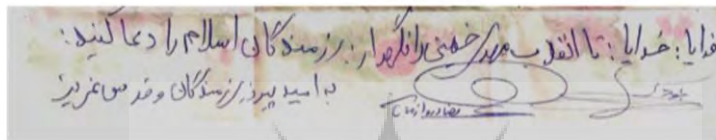
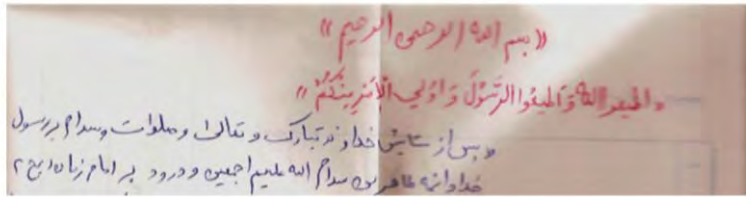
تصویر شماره (۱۳)

شعارهای تبلیغاتی جنگ

منبع: آرشیو شخصی نگارنده

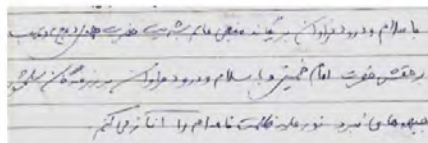
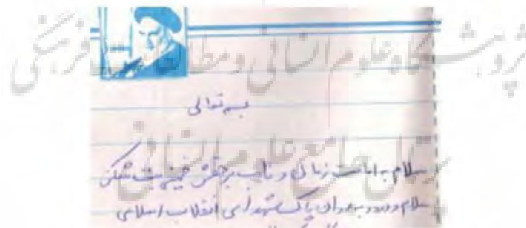
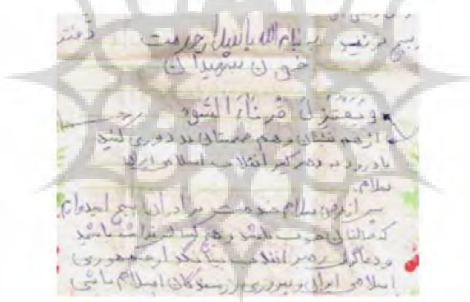
گفتمان رایج رزمندگان متن نامه‌ها

همانطور که پیشتر نیز اشاره شد، در گفتمان غالب جنگ ایران و عراق، سعی در برساخت همذات‌پنداری این جنگ با جنگ‌های صدر اسلام بود و از همین رو رزمندگان ایران به‌عنوان رزمندگان اسلام در راه خدا با اطاعت از فرمان الهی و پیروی از فرمان رهبر سیاسی و مذهبی کشور در جبهه‌ها حضور داشتند. در دست‌نوشته‌های رزمندگان مانند تصاویر شماره (۱۴) و (۱۵) آن‌ها اغلب خود را رزمندگان اسلام خطاب کرده و همچنین از آیات و روایات مرتبط با وقایع صدر اسلام بهره گرفته‌اند.

تصویر شماره (۱۴)

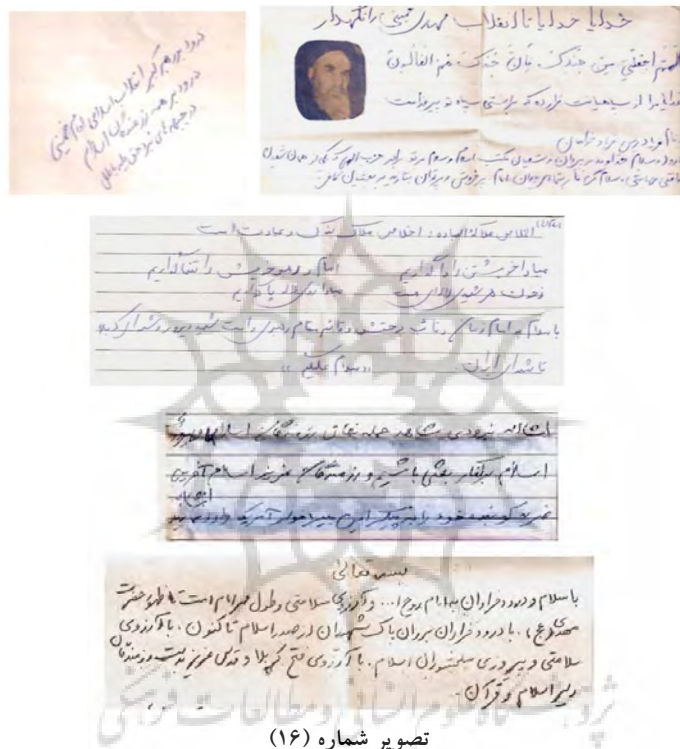
منبع: آرشیو شخصی نگارنده

تصویر شماره (۱۵)

منبع: آرشیو شخصی نگارنده

در نامه‌ها مانند تصاویر شماره (۱۶) بر نمادهای دینی و مذهبی به‌ویژه پیامبران مبارز علیه طاغوت و کفر همانند حضرت ابراهیم (ع) نماد طغیان علیه طاغوت و بت‌شکن، حضرت اسماعیل (ع) نماد تابعیت محض در برابر امرالهی، امام زمان منجی بشریت، امام حسین نماد شهید اسلام تأکید می‌شود.

تصویر شماره (۱۶)

منبع: آرشیو شخصی نگارنده

در گفتمان غالب، دوگانه‌ای از خیر و شر دائماً در حال تولید و بازتولید است. دو مؤلفه مهم این گفتمان «من مسلمان» و «دیگری کافر» است. در این گفتمان نماد خیر من مسلمان و نماد شر دیگری کافر است که نمادهای من مسلمان شامل: جهادگر، حق، خیر، شهید، آزاده، نور، ایثار، منجی، بت شکن، سیدالشهدا، پیروزی انقلاب، قدس، کربلا، حزب الله، صبر، مقاومت، توکل،

کرامت و دعا است و در مقابل نماد های دیگری کافر نیز مزدور، باطل، شر، هلاکت، جیره‌خوار، تاریکی، خودخواهی، شکست، حزب شیطان و... است.

نمودار شماره (۱)

گفتمان غالب نامه‌ها

منبع: نگارنده

این گفتمان در نامه‌ها به دو صورت تصویری و نوشتاری بازتولید می‌شوند، از آنجا که در انسان‌شناسی هنر، هنر محصولی فرهنگی- اجتماعی است و بر اساس ادراکات و انگیزش‌های جامعه شکل می‌گیرد و وسیله‌ای ارتباطی و حامل پیام‌هایی برای اعضای جامعه است، در این نامه‌ها نیز باورهای جمعی در یک مقطع زمانی منعکس می‌شوند.

نتیجه‌گیری

نامه‌های رزمندگان یکی از مهم‌ترین منابع مطالعاتی است که وقایع و تأثیرات متقابل جامعه و جنگ را روایت می‌کند. در نظر مفسران جنگ ایران و عراق به عنوان طولانی‌ترین، ترسناک‌ترین و خونین‌ترین جنگ‌های دنیا در قرن گذشته است، بی‌شک خوانش روایت چنین جنگی، حاوی مطالب تأمل‌برانگیزی خواهد بود. بالطبع این بازخوانی با استفاده از اسناد و منابع مکتوب و غیر مکتوب غنای بیشتری می‌یابد، یکی از مهم‌ترین منابع مکتوب برآمده از متن واقعی جنگ، نامه‌های رزمندگان است. جامعه ایرانی در زمان جنگ و پس از آن مستقیم یا غیرمستقیم متأثر از پیامدهای آن

است، بررسی‌ها نشان می‌دهد که ارزش‌های جمعی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های مؤثر در گفتمان غالب جنگ مورد استفاده قرار گرفته است و انعکاس آن را در محتوا و مضمون نامه رزمندگان می‌توان دید. نامه‌ها علاوه بر آنکه رسانه ارتباطی در جنگ بودند، نقش مؤثری نیز در بازتولید اهداف سیاسی، اجتماعی و فرهنگی داشتند. در بررسی نامه‌های مورد مطالعه در این مقاله، یافته‌ها نشان می‌دهد که هویت، یکی از مهم‌ترین ابزار دستیابی به اهداف جنگ است که در قالب تصاویر و نوشتار بازتولید می‌شوند. همخوانی با چنین اهدافی، نقش برانگیزاننده‌ای در مشارکت حداکثری در مبارزه علیه دشمن دارند. در آن مقطع زمانی، هویت دینی- مذهبی، سیاسی و ملی در جامعه ایرانی تحت تأثیر انقلابی ایدئولوژیک و اسلامی بود، بی‌شک گفتمان غالب نامه‌ها نیز نشان از چنین ساختاری دارد، به‌ویژه آنکه تلاش برای همسان‌سازی وقایع جامعه ایرانی با جامعه صدر اسلام به‌ویژه جنگ‌های مسلمانان با جنگ ایران و عراق بسیار مشهود است، در این میان نیز، دوگانه‌ای به نام **من مسلمان و دیگری کافر** دائماً در حال تولید و بازتولید است و در نامه‌های رزمندگان چنین تفکری نیز منعکس شده است، از همین رو تصاویر و متون نامه‌ها و پاکت‌نامه‌ها نیز نقش مؤثری در دستیابی به اهداف تعیین‌شده دارند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

۱. ابولحسنی، سیدرحیم (۱۳۸۷). «مؤلفه‌های هویت ملی با رویکردی پژوهشی». فصلنامه سیاست. زمستان شماره ۸، صص ۱-۲۲.
۲. بهروز لک، غلام رضا؛ شکوری، ابوالفضل (۱۳۸۵). «هویت‌های سیاسی در نظریه‌های منتقد مدرنیسم». مجله نامه مفید. اردیبهشت شماره ۵۳، صص ۴۳-۶۲.
۳. حاجیانی، ابراهیم؛ فولادی سپهر، سارا (۱۳۸۹). «بررسی رابطه بین هویت ملی و هویت مذهبی در بین اقوام ایرانی». مجله جامعه‌شناختی. زمستان شماره ۴، صص ۳۳-۵۴.
۴. حبیبی سی سرا، مرتضی (۱۳۹۵). «بررسی و تحلیل سنت امداد در جهاد از دیدگاه قرآن». مجله دفاعی امنیتی اسلام. بهار و تابستان شماره ۲، صص ۶۳-۸۶.
۵. زارعی، بهادر؛ ذکی، یاشار (۱۳۹۰). «اصل تمامیت ارضی از دیدگاه جمهوری اسلامی ایران». مجله پژوهش‌های جغرافیای انسانی. زمستان شماره ۷۸، صص ۲۲۱-۲۳۶.
۶. زارعی، غفار (۱۳۹۸). «نقش هویت قومی در همبستگی ملی پس از انقلاب اسلامی؛ رویکردی چند فرهنگی». مجله رهیافت انقلاب اسلامی. تابستان شماره ۴۷، صص ۴۳-۶۲.
۷. شمشیرگرها، محبوبه (۱۳۹۶). «مراحل جریان تاریخ‌نگاری جنگ ایران و عراق در غرب». مجله تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگری. پاییز و زمستان شماره ۸، صص ۱۰۹-۱۳۱.
۸. شمشیرگرها، محبوبه (۱۳۹۷). «جنگ ایران و عراق از منظر تاریخ‌نگاران و تحلیل‌گران غربی». مجله بررسی‌های نوین تاریخی. بهار و تابستان شماره ۲، صص ۱۱۷-۱۴۴.
۹. صادقی یکتا، اصغر (۱۳۸۲). «گذری بر جنگ ایران با عراق». فصلنامه روابط خارجی. زمستان شماره ۱۴، صص ۹۳-۱۲۰.
۱۰. صدیق اورعی، غلامرضا؛ اصغریپور ماسوله، احمدرضا (۱۳۹۸). «بررسی ساختار ایدئولوژی انقلاب اسلامی در دهه اول انقلاب با تحلیل محتوای وصایای شهدای جنگ ایران و عراق». مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، بهار و تابستان، صص ۸-۶۲.
۱۱. فکوهی، ناصر (۱۳۹۱). انسان‌شناسی هنر، تهران: ثالث.
۱۲. قاسمی، علی اصغر؛ ابراهیم آبادی، غلامرضا (۱۳۹۰). «نسبت هویت ملی و وحدت ملی در ایران». مجله راهبرد. تابستان شماره ۵۹، صص ۱۰۷-۱۳۸.
۱۳. کارکنان نصرآبادی، محمد (۱۳۸۴). «جنگ و هویت (با رویکردی جامعه‌شناختی جنگ ایران و عراق)». مجله مطالعات ملی. شماره ۲، صص ۷۱-۸۵.
14. Burke, Peter (1997), Varieties of Cultural History, Great Britain: Cornell University Press Ithaca.

15. Coote, Jeremy (1992), "Marvels of Everyday Vision: The Anthropology of Aesthetics and the Cattle-Keeping Nilotes", *Anthropology, Art, and Aesthetics* (Oxford Studies in the Anthropology of Cultural Forms), Oxford: Clarendon Press: 245-73.
16. Firth, Raymond (1973), " Tikopia Art and Society", Forge, Antony, *Primitive Art & Society*, New York :Oxford: 25-48.
17. Gell, Alfrde (1998), *Art and Agency: An Anthropological Theory*, Oxford: Clarendon. Maquet, Jacques (1979), *Introduction to Aesthetic Anthpology*, Malibu: Undena Publications.
18. Morphy, Howard (1989), "From Dull to Brilliant: The Aesthetics of Spiritual Power Among the Yolngu ", H, *Man*, New Series, Vol. 24, No. 1 (Mar): 21-40.
19. Morphy, Howard (1998), *Aboriginal Art A&I (Art and Ideas)*, London: Phaidon.
20. Morphy, Howard & Perkins, Morgan (2006), "*The Anthropology of Art: A Reflection on its History and Contemporary Practice*", in *The Anthropology of Art: A Reader*, edited by Howard Morphy& Morgan Perkins, (pp.1-32) Malden: Blackwell.
21. Morphy, Howard & Perkins, Morgan (2006), *Primitivism, Art, and Artifacts*, Malden: Blackwell: 125-128.
22. Munn, Nancy D (1986), *The Fame of Gawa a symbolic study of value transformation in a Massim*, Cambridge: Cambridge University Press.
23. Sillitoe, Paul (1988) "From Head-Dresses to Head-Messages the Art of Self-Decoration in the Highlands of Papua", *Man*, 23 (2): 298-318.
24. Van Damme, Wilfried (2010), "Ernst Grosse and the "Ethnological Method" in Art Theory", *Philosophy and Literature*, Vol 34, No 2, October

